

ДОЛЯ МАРКСИЗМУ ТА МАЙБУТНЄ ЦИВІЛІЗАЦІЇ¹ (подається із скороченням)

В. С. Стьопін²

... Звернімо увагу на назву статті.

В цьому зв'язку корисно згадати про відмінності в самій природі теоретичного та практичного розуму, на які звернув увагу свого часу Е. Кант (1724-1804).

Теоретичне мислення рухається у сфері ідеалізацій, теоретичних конструктів, які схематизують і спрощують дійсність. Тією мірою, в якій вони здатні схоплювати суттєві зв'язки, їх можна в певних межах приписувати світу. Але теоретичне дослідження постійно прагне виявити ці межі, подолати їх шляхом формування нових ідеалізацій, які більш глибоко і повно виявляють сутнісні зв'язки реальності, що вивчається. Теоретичний розум живе в постійному пошуку, націлений на дослідження все нових об'єктів і на подолання обмеженостей попередніх поглядів на світ. Критичність і рефлексивність мислення у найбільшій мірі є властивою саме теоретичному мисленню, який відкриває можливі світи для майбутньої практичної діяльності.

Щодо практичного розуму, то умовою будь-якої практики, що спирається на певну систему теоретичних уявлень, є ототожнення цих уявлень із самою дійсністю. Можна зрозуміти їхню обмеженість, підкреслювати, спираючись на весь досвід пізнання, їхній схематизм, нетотожність із світом. Але слід усвідомлювати, що всі ці розуміння та узагальнення пізнавального досвіду самі належать до сфери теоретичного розуму. Вдаючись до практичної реалізації теорії, ми будемо діяти так, наче теоретичні схеми і є цим самим світом.

Якщо ці схеми були підставою для поставлених цілей, якщо вони формували образ тих станів об'єктів, які перетворюються, які мають бути отриманими як результат діяльності, то зарані сумніватися у вибраних теоретичних ідеях – означає сумніватися у поставлених цілях, означає паралізувати дію.

Навіть не досягнувши у певній серії дій реалізації своїх цілей, практичний розум зчаста здійснює нові численні спроби отримати потрібний для нього результат. За такої ситуації відбувається не відмова від цілей, а прагнення досягнути їх шляхом варіювання засобів і пошуку нових способів впливу (дії) на об'єкт.

---

¹ Див. Див. Марксизм: pro et contra. – М.: Республика, 1992. – 336 с.

² В'ячеслав Семенович Стьопін (1934-2015). Закінчив філософське відділення історичного факультету Білоруського державного університету (м. Мінськ). Докторська дисертація «Проблема структури і генези фізичної теорії».

Всі ці особливості виявляються у найбільшій мірі тоді, коли йтиметься про масові соціальні дії, що спрямовані на реалізування деяких теоретично обґрунтованих цілей. Переконання мас в правильності обраного шляху передбачає включення механізмів групового, масового свідомості та влади. Налаштування ж масової свідомості на певні дії здійснюється за рахунок ідеологічного впливу. Ідеї запроваджуються до свідомості мас шляхом системи ідеологічних і пропагандистських акцій, в яких емоційний вплив, навіювання, вміння спростити ідеї, щоб поєднати їх з популістськими прагненнями, стають вирішальними.

Метафоричне висловлювання Маркса про теорію, яка стає матеріальною силою, коли вона оволодіває масами, не слід тлумачити буквально. Навіть за умов тоталітарної «політосвіти» (в колишньому СРСР), контрольованої державою, маси ніколи не були знавцями марксистської теорії. Надбанням масової свідомості було вкрай спрощений та стереотипічний виклад марксизму.

У марксизмі тісно переплетеними є досить строгі теоретичні положення з ідеологемами практичного розуму. Ходяче твердження про те, що марксизм є єдиною, логічно строгою, вилитою як з «єдиного куска сталі» теоретичною конструкцією, є надто ідеологічної версією, що мало узгоджується з реальним станом речей.

Марксистське вчення є гетерогенним. Ряд постулатів, на яких базуються основні концептуальні схеми класичного марксизму, є узагальненням практики передіндустріальної та індустріальної фази розвитку капіталізму. Ідеологія перетворила ці постулати на догми, захищаючи їх від критики. Однак науковий метод, який застосовував і обґрунтовував Маркс, запозичивши його у Гегеля (1770-1831), не тільки допускає, але й передбачає критичне ставлення до принципів, оскільки вони постають як вираз обмеженої історичної практики, особливостей епохи, що їх породила (недарма Гегель стверджував, що «філософія є епохою, що схоплена у думці»).

Строго кажучи, з основного висновку «Капітала» про посилення суспільного характеру виробництва не слідує, що доконечною є експропріація експропріаторів. Цілком можливим був би висновок про накопичення елементів соціалізму в еволюційному розвитку капіталізму, що було зроблено реформістським крилом соціал-демократії.

Але за аналізу розвитку кредитної системи капіталізму Маркс особливо вирізняє тенденцію до утворення та розширення у національному масштабі акціонерних товариств і кооперативних підприємств, які він кваліфікує як «перехідні форми від капіталістичного способу виробництва до асоційованого» (М. и Э. Сох. Т. 25. – Ч. I. – С. 484).

Та з двох можливих шляхів соціального розвитку Маркс надає перевагу першому, що пов'язаний з ліквідацією капіталістичної власності через революційного насилля та диктатуру. Міркування, яке приховано розглядалося як підстава для такого вибору, так чи так було пов'язане з

припущенням, що клас буржуазії буде боротися за свої інтереси та охоронятиме свою власність, використовуючи державну владу, яка придушує будь-які прояви соціалістичних відносин.

Сьогодні ми можемо констатувати, що ідея насильницького утвердження нового суспільства, як і цілий шерех інших положень вчення Маркса (про абсолютному та відносному злиденності пролетаріату, про несумісність приватної власності та індивідуальної праці з суспільним характером виробництва і ін.), несла на собі відбиток обмеженості своєї епохи та була екстраполяцією на майбутнє певних тенденцій, які дійсно мали місце у розвитку капіталізму ранньої індустріальної епохи.

Суперечності між науковим методом Маркса та наступною догматизацією цих положень пов'язані з ідеологізацією його теоретичних висновків і постулатів. Навіть відома теза про те, що марксизм не догма, а керівництво до дії, набувала тільки теоретико-методологічного сенсу, але й прагматичного. З одного боку, вона орієнтувала на науковий пошук, на постійне порівняння теорії з практикою та її розвиток з урахуванням нової практики. З другого, він часто застосовувався для виправдання квапливих узагальнень, що намагались заднім числом обґрунтувати ту чи іншу поточну політику та систему практичних дій. Саме так формувалися численні багато квазітеоретичні ідеологеми: сталінське положення про загострення класової боротьби у зв'язку з успіхами соціалістичного будівництва, ідеї та партійні рішення хрущовської епохи про цілковиту та остаточну перемогу соціалізму та можливості побудови комунізму вже на 1980 рік, «обґрунтування» суловсько-брежневських декларацій про розвинений соціалізм і т.д. Вони представлялись творчим розвитком марксистської теорії, хоча по справі не мали жодної солідної теоретичної аргументації. Саме ці положення висувались як «керівництва до дії», фіксувались у відповідних партійно-політичних документах, а відтак давали імпульс для широкої ідеологічної літератури, що ставила метою підвести під ці положення теоретичну базу.

На оцінку марксизму неминуче впливає та обставина, що сталінський і післясталінський тоталітаризм широко використовував марксистську фразеологію як виправдання відповідних політичних структур і репресивних дій. Але все ж стверджувати, що існує жорсткий зв'язок марксизму з тоталітаризмом, – означає зробити квапливе і неадекватне узагальнення. Історія минулого ХХ ст. свідчить про те, що тоталітаризм використовував як марксистську (сталінізм, маоїзм), так і антимарксистську фразеологію (напр., фашизм).

Що ж до стосунку сталінізму з марксизмом, то фактом є ті глибокі деформації, яким була піддана марксистська теорія перед тим, як була використана для виправдання тоталітарної практики.

Фактом є численні ідеологічні кампанії, що спрямовувалися в першу чергу як жорсткий контроль за теоретичною діяльністю та на перетворення марксизму на закостенілу схему. Марксистська теорія була

трансформована на набір догматичних положень, і будь-яка спроба нестандартної інтерпретації розглядалася як ревізіонізм і викликала суворі репресивні заходи.

...Показово, що саме з цим придушенням філософської думки, що відбувалося від імені марксизму, були пов'язані кампанії з дискредитації нових фундаментальних наукових напрямків, що вносили зміни до систему наших поглядів на світ і не вкладалися своїми філософськими вислідами до стереотипів тоталітарної свідомості. Йдеться про пере слідування генетиків, кампанії з розкриття «антипавловських ідей» у фізіології, критика теорії резонансу в хімії, боротьба з кібернетикою і ін.

Аутентичний марксизм не є тотожний з його більшовицькою версією. Але сама ідея про можливість перебудови життя на науково-раціональній підставі, безсумнівно є фундаментом Марксової теорії соціалізму. Ця ідея має міцне коріння у менталітетах техногенної культури. Марксизм був породженням культури цієї цивілізації на стадії її індустріального розвитку.

Критично оцінюючи марксизм, разом з тим не слід загубити ті ідеї, які ще спроможні відіграти свою роль у пошуку нових світоглядних орієнтацій. До них належать: розроблені Марксом методи аналізу історичного процесу; ідеал майбутнього як інтегрованого людства, який він обстоював, а людство буде свої стосунки на гуманістичній основі, на пріоритеті загальнолюдських цінностей, які йдуть на зміну класовим пріоритетам; висловлене у філософсько-економічних рукописах (1844 р.) розуміння природи як «неорганічного тіла людини». Марксове уявлення про майбутнє науково-технічного прогресу, коли людина та її розвиток стають вихідною метою та орієнтирами технологічного прогресу, коли відбувається синтез наук про природу та наук про суспільство у єдину науку про людину і т.д. всі ці ідеї є глибоко співзвучними тенденціям сучасного цивілізаційного розвитку.

Наразі важко конкретизувати в деталях шляхи та способи майбутніх змін глибинних цінностей, техногенної культури, але те, що ці зміни вже відбуваються, можна зафіксувати як історичний факт.

Тому відповідь на питання про майбутнє марксизму можна буде одержати, тільки враховуючи цей злам, що розпочався у цивілізаційному розвитку людства.

І останнє. Вже на міжнародному філософському конгресі (Брайтон, 1988 р., США) відомий французький філософ Поль Рікер зауважив, що у сучасній філософії він бачить три великі течії: нову метафізику (включаючи філософію життя, екзистенціалізм і т.п.), аналітичну філософію і марксизм. Взаємодія цих трьох течій, можливо виявить вирішальний вплив на філософію XXI століття.

Пер. і ред. В. Лагетко, кандидат філософських наук

Запрошуємо до дискусії